

The Battle for Central Europe. The Siege of Szigetvár and the Death of Süleyman the Magnificent and Nicholas Zrínyi (1566), red. Pál Fodor, Brill, Leiden-Boston 2019, ss. 569.

Najnowsza praca zbiorowa pod redakcją uznanego węgierskiego osmanisty Pála Fodora, znanego u nas przynajmniej z jednej książki, przełożonej na język polski¹, poświęcona jest XVI-wiecznym zmaganiom o hegemonię w Europie Środkowej, toczonym pomiędzy Habsburgami a Osmanami. Była to w pierwszej kolejności walka o schedę po Jagiellonach, a więc osierocone po śmierci Ludwika II w 1526 r. Królestwo Węgierskie. Stawką była wszak w istocie przewaga jednej ze stron w skali globalnej. Hasłem wywoławczym dla całego tomu była ostatnia kampania węgierska sułtana Sulejmana Wspaniałego, poprowadzona przezeń w 1566 r., w czasie której najwybitniejszy spośród potomków Mehmeda Zdobywcy zmarł w obozie pod obleganym Szigetvárem.

Książka składa się z dwudziestu sześciu artykułów, napisanych przez znanych historyków, zajmujących się tematyką habsbursko-osmańską i reprezentujących rozmaite ośrodki naukowe z Austrii, Chorwacji, Francji, Hiszpanii, Stanów Zjednoczonych Ameryki, Turcji, Węgier i Wielkiej Brytanii. Całość podzielona została na pięć części. Nie sposób wszystkich omówić, trzeba zatem poprzestać na wskazaniu kilku wątków z wybranych artykułów. Piszący te słowa interesował się zwłaszcza polskimi akcentami. Nie było ich dużo – w sumie szkoda, że zabrakło polskiego autora – ale co nieco dało się „wyłowić”.

Część pierwsza, zatytułowana *The Empire of Süleyman the Magnificent*, obejmuje pięć tekstów, przeważnie autorstwa tureckich historyków i ukazuje stan imperium osmańskiego w połowie XVI stulecia. Otwiera ją artykuł stambulskiego profesora Feriduna Mustafy Emecena, mający charakter wstępu do tematyki poruszanej w całej książce (*Ottoman Politics in the Reign of Sultan Süleyman: Government, Internal Politics and Imperial Expansion*, s. 7-20). Dla polskich historyków szczególnie cenne wydają się rozważania związane z omówieniem osmańskiego rejestru z lat 1550-1551, odnoszącego się do organizacji administracyjnej imperium. Jak wskazuje autor, rejestr zawiera nie tylko szczegóły dotyczące utworzonego w 1541 r. ejaletu budzińskiego, ale także nazwy przyszłych planowanych prowincji, jak Temesvár – który po zdobyciu w 1552 r. stał się rzeczywiście ośrodkiem nowego ejaletu – czy Wołoszczyzna i Mołdawia. Zdaniem F.M. Emecena, wskazuje to na zaborcze plany Osmanów wobec tych terytoriów, co z polskiego punktu widzenia ma znaczenie zwłaszcza w odniesieniu do hospodarstw naddunajskich. Potwierdzałyby to poniekąd dobrze skądinąd ugruntowaną w historiografii tezę o planie aneksji Mołdawii w 1595 r. i znaczeniu interwencji polskiej dla uratowania bytu państwowego tego kraju.

¹ P. Fodor, *Nadludzki ciężar imperium. Osmanie w Europie Środkowej – nieudana próba stworzenia monarchii uniwersalnej (1390-1566)*, tłum. P. Tafiłowski, Oświęcim 2015.

Dla polskiego czytelnika znaczenie mają też rozważania stambulskiego badacza Erola Özvara poświęcone finansowaniu wojny i szerzej – rozwojowi fiskalizmu w imperium osmańskim (*Transformation of the Ottoman Empire into a Military-Fiscal State: Reconsidering the Financing of War from a Global Perspective*, s. 21-63). Moją uwagę zwróciło podkreślenie znaczenia pogłównego ściąganego z chrześcijan (cizye) – do którego włączono trybuty płacone z Mołdawii i Wołoszczyzny. Koresponduje to m.in. z ustaleniami Pála Fodora, akcentującego także ekonomiczne znaczenie obu gospodarstw dla zaopatrzenia Stambułu w żywność². Pozwala to lepiej zrozumieć upór, jaki okazywali Osmanowie wobec polskich zakusów odzyskania wpływów przynajmniej w Mołdawii, podejmowanych w ciągu XVI i XVII w.

Druga część książki, zatytułowana *The Empires of Charles V and Ferdinand I of Habsburg* koresponduje z poprzednią, przedstawiając stan władztwa habsburskiego w Europie. Zdominowana jest oczywiście przez autorów austriackich i węgierskich. Moją uwagę zwrócił m.in. artykuł wiedeńskiego historyka Arno Strohmeyera („Clash” or „Go-between”? *Habsburg-Ottoman Relations in the Age of Süleyman (1520-1566)*, s. 213-239), a w nim rozważania o charakterze trybutu płaconego przez Habsburgów Osmanom z racji dzierżenia przez Ferdynanda I i jego następców części Węgier. Interesujące próby ukrycia charakteru ciężącego Habsburgom haraczu poprzez nazywanie go „honorowym podarunkiem” (*munus honestum et honorium*), notabene z reguły ze zrozumieniem przyjmowane przez Osmanów, jako żywo przypominają polsko-tatarskie kontrowersje wokół rzeczywistego znaczenia płaconych Krymowi „upominków”. W przywoływanym tekście pojawił się też inny polski wątek w postaci odsieczy wiedeńskiej 1683 r. Autor przywołuje ją jako element wspólnej pamięci historycznej Austriaków, Polaków i Niemców. Dopuszcza się jednak przy tym rażącego przeinaczenia faktów, przypisując zasługę zwycięstwa ks. Karolowi Lotaryńskiemu i armii cesarskiej, do których „dołączyły” posiłki niemieckie i polskie (s. 220). Takie umniejszanie – wbrew oczywistości – znaczenia polskiej pomocy w 1683 r. jest charakterystyczne dla historiografii austriackiej, na co zwracałem uwagę w innym miejscu, przy okazji wydanej niedawno w Polsce książki Johannesa Sachslehnera³. Warto o tym pamiętać w kontekście braudelowskiego „długiego trwania” polityki historycznej.

Uwagę polskiego czytelnika warto zwrócić także na artykuł madryckiego badacza Alfredo Alvara Ezquerry, omawiającego przechowywane w Archivo General de Simancas raporty ambasadora hiszpańskiego Chantonmaya (*Intangible Cultural Exchanges: Christendom's Eastern Frontier as Seen by Philip II's Ambassador Chantonmay (1566)*, s. 241-260). Wysłannik Filipa II relacjonował kampanię węgierską 1566 r., zwracając uwagę na krążące wśród Habsburgów pogłoski o polskiej pomocy dla wspieranego przez Osmanów Jana Zygmunta Zapolyi.

Trzecia część książki poświęcona jest węgierskiemu teatrowi działań wojennych (*The Hungarian Theatre of War in the Age of Süleyman the Magnificent*). Kontynuując przegląd w kontekście tematyki potencjalnie najbardziej przydatnej do badań polskiej historii, zwrócić warto uwagę na tekst uznanego węgierskiego badacza wojskowości osmańskiej,

² P. Fodor, *The Business of State. Ottoman Finance Administration and Ruling Elites in Transition (1580s-1615)*, Berlin 2018, s. 41 i 65.

³ D. Milewski, *Na Zachodzie bez zmian* (recenzja: Johannes Sachslehner, *Wiedeń 1683. Rok, który zdecydował o losach Europy*, Kraków 2018), „Mówią Wieki”, 2018, nr 12(707), s. 61.

Gábora Ágostona (*Ottoman and Habsburg Military Affairs in the Age of Süleyman the Magnificent*, s. 287-307). W zamieszczonym w omawianej pracy artykule szczególnie cenne wydają się rozważania na temat militarnego znaczenia floty osmańskiej, także tej operującej na Dunaju. Autor słusznie zwraca uwagę na niedoceniecie przez historyków militarnej roli floty Osmanów. Warto zasygnalizować więc skalę problemów, jakie dla osmańskiej wojskowości – także na teatrze węgierskim, zaopatrywanym m.in. drogą wodną – zaczęły wywoływać w końcu XVI w. wyprawy kozackie na Morze Czarne i porty naddunajskie. Nękanie i okresowe paraliżowanie przez Kozaków wodnej arterii osmańskiej pozwala lepiej zrozumieć stanowczość Sztambułu wobec Polski, konsekwentnie domagającego się poskromienia Kozaczyzny – a także znaczenia jej samej w planach wojny tureckiej, podjętych przez Władysława IV.

Zagrożenie kozackie stanie się jeszcze bardziej zrozumiałe, gdy przyswoi się ustalenia węgierskiej historyk Kláry Hegyi. W swym artykule (*Ottoman Defence System in Hungary*, s. 309-337), bazującym na dużo obszerniejszej monografii⁴, autorka zwraca uwagę na rozmieszczenie prowincjonalnych wojsk osmańskich w Europie. Analizując m.in. rejestr z około 1617 r., zwraca uwagę na silne obsadzenie wojskiem Węgier i Bośni przy zaniebdaniu regionów czarnomorskich, najbardziej narażonych na działania kozackie – a także odpowiedzialnych za przeciwdziałanie polskim akcjom w Mołdawii.

W czwartej części książki (*The Siege of Szigetvár – the Death of Süleyman and Zrínyi*) znalazło się sporo polskich wątków w artykułach omawiających przyczyny wyprawy węgierskiej Sulejmana w 1566 r. Szło oczywiście o Siedmiogród, rządzony przez Jana Zygmunta Zapolyę, siostrzeńca Zygmunta Augusta, a w samych wypadkach znaczącą rolę odegrał późniejszy król Stefan Batory. W tym kontekście chciałbym zwrócić uwagę czytelnika na dwa artykuły historyków amerykańskiego i węgierskiego: Jamesa D. Tracy’ego (*Tokaj, 1565: A Habsburg Prize of War, and an Ottoman Casus Belli*, s. 359-376) oraz Szabolcsa Vargi (*Miklós Zrínyi, Captain-General of Szigetvár (1561-1566) – His Organisational Activity and Death*, s. 377-395). Obaj zwracają uwagę na rolę królowej Izabeli Jagiellonki, zarządzającej do swej śmierci Siedmiogrodem w imieniu nieletniego syna, oraz na jej sojusz z Melchiorem Balassą. Przejście tego magnata na stronę Habsburgów kilka lat po śmierci Izabeli zaogniło stosunki między Zapolyą a cesarzem, prowadząc do otwartej wojny po śmierci Ferdynanda I. Tracy akcentuje później militarne zakusy habsburskie wobec Siedmiogrodu i nieudaną próbę uzyskania osmańskiego placet dla zdobyczy. Varga zwraca uwagę na zamieszki wśród Szeklerów, które osłabiły pozycję Jana Zygmunta i zmusiły go do szukania pomocy u Osmanów. Wydarzenia te korespondują z podjętymi u progu lat 60. XVI w. działaniami Olbrachta Łaskiego w Mołdawii, które postawiły Polskę w kłopotliwej sytuacji wobec sułtana. Co prawda nie przeczyta się o tym w tej akurat książce, niemniej lepsze poznanie równoległych wypadków węgierskich pomoże polskiemu czytelnikowi zrozumieć także istotę „awantur mołdawskich” z lat 1560-1563.

Ostatnia część książki, odnosząca się m.in. do pamięci o wyprawie szigetwarskiej w tradycjach węgierskiej i tureckiej (*Remembering the Battle for Szigetvár, Süleyman and Zrínyi and the Search for the Lost Türbe of the Sultan*), choć bardzo ciekawa, jest mniej interesująca dla polskiego czytelnika. Z umieszczonych tu artykułów można wspomnieć tekst związanej

⁴ K. Hegyi, *The Ottoman Military Organization in Hungary. Fortresses, Fortress Garrisons and Finances*, Berlin 2018.

z uniwersytetem w Grazu badaczki Zsuzsy Barbarics-Hermanik (*The Entangled Memory of the Battle of Sziget (1566) in Early Modern Europe*, s. 479-507). Autorka kreśli sposób, w jaki kreowano legendę obrony twierdzy, którą kierował Nicholas Zrínyi. Heroiczna obrona Szigetváru i bohaterska śmierć komendanta w sam raz nadawały się do kreacji *exemplum* walki z islamem – tym bardziej, że choć Turcy twierdzę zdobyli, to jednak wskutek zgonu sultana poniechali dalszej ofensywy. Propagandowy wymiar tej batalii można porównać do zwycięskiej obrony Chocimia w 1621 r., w czasie której zmarł hetman Jan Karol Chodkiewicz – a laury zwycięstwa zebrali królewicz Władysław Waza i jego ojciec (czego świadectwem jest do dziś warszawska kolumna Zygmunta).

Podsumowując, muszę stwierdzić, że *The Battle for Central Europe* jest cennym zbiorem studiów, zarówno wpisującym się w długą węgierską tradycję historiograficzną, jak też przydatnym dla polskich badaczy. Przychodzi żałować, że książka jest trudno dostępna w Polsce. Z tym większą przyjemnością wywiązuję się więc z miłego obowiązku podziękowania dr. Przemysławowi Gawronowi za udostępnienie mi egzemplarza tej pozycji. Umożliwiło to zapoznanie się z nią i przybliżenie jej polskiemu czytelnikowi.

(rec. Dariusz Milewski)

Stanisław Adamiak, *Deo Laudes. Historia sporu donatystycznego*, Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa, Warszawa 2019, ss. 291.

Afryka rzymska od czasu ustanowienia w niej prowincji w 146 r. przed Chr. stanowiła gospodarczy filar Republiki, a w czasach cesarstwa prowincja *Africa proconsularis* kwitła i stała się spichlerzem Rzymu. Afryka północna była także bardzo silnym ośrodkiem rozwijającego się chrześcijaństwa, wydając wielu pisarzy i świętych, a w okresie prześladowań także męczenników. Wkrótce po wielkim prześladowaniu Dioklecjana w Kościele afrykańskim powstały jednak dwie grupy, których drogi się rozeszły i które odtąd rozwijały się nie tylko niezależnie, lecz wprost w opozycji wobec siebie. Podczas gdy jedna grupa wspierała Cecyliana, następcę zmarłego między 306 a 312 r. biskupa Kartaginy Menzuriusza, druga wybrała na swojego biskupa Majoryna, a po jego szybkiej śmierci Donata. Te wydarzenia dały początek schizmie i podziałowi Kościoła w Afryce na dwa wrogie obozy, cecylijanistyczny (katolicki) i donatystyczny, a podział przetrwał do podboju Afryki północnej przez Arabów.

Historię tego sporu przybliży polskiemu czytelnikowi monografia ks. Stanisława Adamiaka *Deo Laudes. Historia sporu donatystycznego*, która ukazała się nakładem Wydawnictwa Naukowego Sub Lupa. Książka wzbogaca polski wkład w badania donatyzmu i – jak można przeczytać także w prezentacji dostępnej na okładce – jest pierwszym w języku polskim całościowym ujęciem przebiegu schizmy donatystycznej. Istotnie, badacze, którzy dotychczas podejmowali to zagadnienie w języku polskim, skupiali się na jego różnych zagadnieniach szczegółowych i brak było ujęcia całościowego.

Monografia jest podzielona na kilkanaście nienumerowanych części (nie zostały one sklasyfikowane przez samego autora jako rozdziały, lecz w większości pełnią taką funkcję). Dwie pierwsze części mają charakter wstępny i w odróżnieniu od następnych mają polskie